

Research Centre for Islamic History, Art and Culture

Доклады Второго Международного Симпозиума

**ИСЛАМСКАЯ КУЛЬТУРА
В ВОЛГО-УРАЛЬСКОМ РЕГИОНЕ**

Proceedings of the Second International Symposium on

**ISLAMIC CIVILISATION
IN VOLGA-URAL REGION**

**VOLGA-URAL BÖLGESİNDE
İSLAM MEDENİYETİ**

II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri

İstanbul 2008

Kazanlı İki Âlim: Şihabeddin Mercanî ve Kıvamüddin Burslan

İlmi Şahsiyet ve Kelâmi Yönleri

Ramazan Biçer

Şihabeddin Mercanî (1818-1889:) Hayatı ve Eserleri

Ataları Kazan civarındaki Mercan köyünden olmaları nedeniyle “Mercanî” olarak adlandırılmıştır. Babası Bahaeddin, Yapanchi adlı köyde imam iken, sonra Taşkiçük (Tashkischu) yönüne göç etmiş ve orada bir medrese açmıştır.

15 Ocak 1818 tarihinde doğan Mercanî, ilk eğitimi olan Arapça ve Farsçayı babasından öğrenmiştir. 16 yaşına geldiğinde babasının taşınmış olduğu Taşkiçük'teki (Tashkischu) medresesinde halfe (öğretmen) olarak görev yapmaya başladı. Okumaya düşkünlüğü sonucu, daha yirmi yaşına ulaşmamasına rağmen etrafındaki bilginlerle ilmi konularda tartışmaya başlaması, onun kısa zamanda dikkatleri üzerine çekmesine neden oldu. O dönemdeki geleneğe uyarak eğitimini tamamlamak amacıyla Buhara'ya gitti (1338)¹. Orada beş yıl kaldı. Ardından Semerkand'a gitti. Burada Ebû Said Kadı adlı âlimden özel dersler aldı. Semerkand'da iki yıl kalan Mercanî, tekrar Buhara'ya döndü ve beş yıl ilmî araştırmalarla meşgul oldu.

Buhara'daki ilmî çalışmalarını tamamlayan müellif, 1849 yılında anayurdu olan Kazan'a döndü. 1850'de müderrisliğe başladı ve kırk yıl görev yaptı. Bu sırada Rus hükümetinin açtığı “Rus-Tatar Muallim Mektebi”nde otuz yıla yakın din dersi öğretmenliği yaptı. 1880 yılında hacca gitmek niyetiyle buradan ayrılan Mercanî İstanbul'a uğradı ve buradaki fikrî hareketleri inceledi ve bir çok bilginle görüştü.

Daha sonra memleketi Kazan'a dönen müellif, burada 18 Nisan 1889 tarihinde 71 yaşında vefat etmiştir. Mezarı Kazan kentindedir².

İlmin onurunu koruyan, kimseye minnet duymayan, ahlaki nitelikleri ileri boyutta yaşantısında gösteren Mercanî, bilimsel konulara yaklaşımda, zamanındaki bir çok âlimden daha geniş bir perspektife sahipti.

¹ Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, California 1987, s. 99-100.

² A. Nimet Kurat, “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri”, *AÜDTCFD*, Ankara 1966, XXIV/3-4, s. 104.

Mercanî, *Müstafâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar* (Kazan 1900; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli Bölümü no. 2394; Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1997) gibi önemli ve orijinal tarih çalışmaları yapmakla birlikte, daha çok dini alanda ve özellikle kelâm ilmi sahasında eserler vermiştir. Kaynaklar onun 24 çalışmasından bahsetmektedirler. Dinî eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça olarak yazmıştır. *Nazûretü'l-Hak fî Farziyyeti'l-İşâ ve in Lem Yeğibi's-Şafak* (Kazan 1875; Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü no. 451), *Vefayâtü'l-Aslâf ve Tahiyâtü'l-Ahlâf* (Kazan 1883), *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Ulûmî'l-Kur'ân* (Kazan 1297), *Hâşiye ale't-tavzîh li-Sadri's-Serî'a* (Kahire 1322) *Hâşiyetü ale'l-Celâl alâ Şerhi Akâidi'l-Adûdiyye* (İstanbul 1291) gibi eserleri bu alanda yapılmış çalışmalardır. Özellikle son eseri Osmanlı medreselerinde büyük itibar görmüştür³.

II. İlmî Kişiliği ve Kelâmî Görüşleri

Mercanî'nin yaşadığı dönemde Rusya'da bir takım fikrî hareketler ve endüstriyel değişim ve gelişimler söz konusuydu. O Buhara'ya eğitim amacıyla yolculuk yaptığında, mevcut sistemin dışında bir metot arayışındaydı. Öte yandan hacca giderken İstanbul'a uğraması, oradaki farklı fikir ekollerini görmesine vesile oldu. Ayrıca Cemaleddin Afgânî yanında Mısır'da Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşid Rıza'nın da (1865-1935) dinî ilimlerdeki değişimci düşünceleri, Orta Asya'da hissedilmeye başlamıştı. Bunların yanında o, önemli ilim merkezi olan Buhara'daki medrese eğitiminin katı tutumunun, Tatarlar için gelişmeye açık olmadığını görmüştü. Bu anlamda başta doğum yeri olan Kazan'da, dinî ilimlere bakışta bazı yeniliklerin olması gerektiği düşüncesini dillendirmeye başladı.

Mercanî'nin yaşadığı dönemde "Usul-i cedid" hareketi başlamıştı. Bu fikir akımı, özellikle Kazan medreselerindeki skolastik eğitim ve öğretim metodunun aşılıp, Batı tarzında bir anlayış getirilmesini savunmaktaydı. Bu akımın öncüleri, Mercanî, Kayyum Nasîrî (1824-1902) ve Hüseyin Feyizhân (1821-1896) gibi bilginlerdi. Bu ekol, kitleler üzerindeki etkisini 1905 ihtilaline kadar sürdürdü. Böylece Kazan'da manevî ve dinî değerleri ihmal etmeyen ama, Batı metodunu da hedefleyen bir anlayışa sahip olan âlimler sınıfı ortaya çıktı. Bu metot, ilk etapta daha çok okullardaki eğitimin ıslahıyla alakalıydı. Ancak daha sonra hayatın her alanına yaygınlaşma düşüncesine dönüştü. İslâm düşüncesi

³ M.F. Togay, "Kazan Türk tarihine bakışlar: Müverrih Sehabettin Mercan," *Türk Amacı*, 1 (1942/43), 343-348.

sahasında bölgesinde önemli bir yeri olan Mercanî, İslâmî ilimlerin günümüz şartlarına göre yeniden yapılanması ve yorumlanması konusunda Kazan bölgesinin öncü isimlerinden birisi hatta ilki oldu⁴.

Mercanî'nin yenilikçi düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz: Dinî konuların işlenişinde ve anlaşılmasında öncelikle *Kur'ân'a* müracaat edilmeli. Körü körüne bağlanmak anlamında olan taklitten uzak durulmalı. Skolastik yapıdaki kitaplar, medreselerden uzaklaştırılmalı. Medreselerde *Kur'ân'ın* anlaşılmasına yönelik ve tarih içerikli dersler okutulmalı. İctihat kapısı kapanmamıştır ve hiçbir zaman da kapanmayacaktır. Medreselerin eğitim müfredatında, dinî ilimlerin yanında müsbet bilimler –ki buna Rusça da dahil- yer almalı. Günün problemlerini çözüm amacıyla Hz. Peygamber ve sahabe devri olan ilk dönem İslâm anlayışına ağırlık verilmeli⁵.

Onun bu tür görüşleri zamanında bir çok medrese âlimleri tarafından yadırganmış hatta kendisi küfre nispet edilmiştir. Ancak Mercanî'nin düşüncelerini benimseyen ve onun metodunu takip eden kimseler de vardı. Bunların başında Batı bilimsel metodun temsilcileri olan Halfinler gelmektedir⁶. Onların ilki olan Hüseyin Feyizhan'ın (1821-1896) önemli bir yeri vardır. Zira o, Mercanî'nin talebesi olmuş ve Batı metodunda mukayeseli ve tenkitli eser de vermiştir. Öte yandan o, Kazan'daki medreselerin eğitim usulünün yenileşmesi konusunda yoğun çaba harcamıştır⁷. Onunla birlikte artık Kazan'da bir Mercanî ekolü ortaya çıkmış oldu. Bu okula mensup kimseler arasında Feyizhan yanında, Rızaeddin Fahreddin (1858-1936), Çelçli medresesi müderrisi Abdülfettah gibi kimseler vardı. Daha sonraları 20. yüzyılın başlarında Rus gimnazları ve hatta üniversitelerinde kızılı erkekli Kazan öğrencilerinin okumaya başlaması da, Mercanî'nin ektiği tohumların birer semeresi olarak kabul edilmiştir⁸.

İslâmî ilimlerin metotlarının günümüz insanların problemlerine ışık tutacak şekilde yenilenmesi gerektiğini düşünen Mercanî, geçmiş ulemaya saygıda kusur etmemekle birlikte, onların her yorumlarının isabetli olamayacağı, en azından çağdaş problemlere ışık tutamayacağı kanaatindedir. O bu anlayışını *Vefayâtü'l-Aslâf ve Tahiyâtü'l-Ahlâf* adlı çalışmasında detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu

⁴ Masayuki Yamauchi, *Sultan Galiyev*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s.60.

⁵ Azade, Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars*, "Reformism: A Re-evaluation of Religious Thought", California 1994, s. 48-55.

⁶ Azade, a.g.e., s. 48.

⁷ Kurat, a.g.m., s. 110.

⁸ Kurat, a.g.m., s. 127.

anlayışın bir ürünü olarak o özellikle kelâm ve akaid ilmi çerçevesinde, bazı konularda klasik anlayışın dışında farklı yorumlara gitmiştir.

Mercanî, kelâmî görüşlerini daha çok hâşiyesini yaptığı Adüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Akâid* adlı eserine şerh yazan Celâleddin Devvânî (ö. 908/1502) hâşiyesinde göstermiştir. Çoğunlukla Ehl-i sünnet'in genel-geçer kabulleri çerçevesinde açıklamalarda bulunan müellif, bazı yerlerde, kendi özgün fikirlerini yansıtmıştır. Biz onun kelâmî yaklaşımlarını aktarırken, daha çok bu tür ifadeleri üzerinde durmak istiyoruz.

Bu alandaki görüşleri dikkate alındığında Mercanî'nin, Matüridî mezhebi etrafında düşüncesini yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim o açıklamasını yaptığı Celaledin Devvânî'nin "Ehl-i sünnet" tabirini, "Eşarîler" olarak kısıtlamasına karşı çıkmıştır. Bu teşhise gerekçe olarak "Matüridîlerin, Eşarîlere tabi olarak değerlendirilmesi gerektiği" tezini de benimsemeyen müellif, bunun tarihen de mümkün olmadığını belirtir. Zira İmam Matüridî, İmam Eşarî ile aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen, mekan itibarıyla çok uzak yerlerde ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla her iki mezhep liderinin de birbirlerinden ve görüşlerinden haberleri olması mümkün değildir⁹. Bununla birlikte müellif, "tarîk-i sünnet ve'l-cemaat" tabirini işlerken, bunun "fırka-i nâciye" olduğunu, bu kesimin de Ebû Hanife (ö. 150/767) metodunu benimseyen başta Matüridî ve mensupları olduğunu kaydetmekten de geri kalmamıştır. Zira müellife göre kelâm ilmini "tesviye" eden onlardır¹⁰.

Mercanî'ye göre, Hz. Peygamberden rivayet edilen ve ümmetin yetmişden ziyade fırkaya ayrılacağını belirten hadisteki bu rakam, belli bir sınırlandırmaya yönelik değildir. Bunun, *Kur'ân* ve diğer hadis verileri çerçevesinde, çokluktan kinaye olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu hadiste ifade edilen "fırka-i nâciye" teriminin de, tek ve belli bir mezhep, gurup veya kesime ait olabileceğini düşünmek veya bu şekilde yorumlamak, isabetli değildir. Bu hadisteki "kurtuluşa eren" kesimin, *Kur'ân* ve sahih hadis verileri doğrultusunda hak ölçülere sahip kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Hak ölçülerinin ne olduğu konusunda ise, Ebu Hanife ve Tahavî'nin risaleleri, önemli birer örnektir¹¹.

⁹ Mercânî, *el-Hâşiyeye alâ Şerh-i Celâleddin Devvânî alâ Akâid-i Adûdiyye* (Eser içerisinde), İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası 1323, I, 25, 35-37.

¹⁰ Mercânî, a.g.e., I, 25-26, 34, 35, 162.

¹¹ Mercânî, a.g.e., I, 25, 26.

Öte yandan müellif, Allah'ın sıfatları bahsinde "fiilî sıfatlara" ne Devvânî'nin ne de Adüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) değinmediğini vurgular. Bunun nedeni ise kendisine göre, Eşarî ulemasının, Hanefileri dikkate almamasıdır. Kendisine göre bu Eşarî ağırlığı, İbn Hümâm (ö. 861/1457) gibi bazı Maturidî bilginlerini de etkilemiştir. Nitekim İbn Hümâm, *el-Müsâmere fî Akâidi'l-Münciye fi'l-Âhira* adlı eserinde¹² söz konusu problemi işlerken, fiilî sıfatlar konusunun Ebu Hanife ve Maturidî'nin görüşlerinde bu problemin bulunmadığını ileri sürmüştür¹³.

Mercanî, Mâtürîdiyye mezhebine mensup olmasına rağmen, İslâm düşüncesi çerçevesinde geniş bir bakış açısına sahiptir. O, yazmış olduğu eserlerinde sadece mensup olduğu mezhebin görüşlerini savunmamıştır. Hatta bazen kendi mezhebinin anlayışını eleştirmiştir. Nitekim o bakış açısını daha da genişleterek, bir takım konularda filozofların daha isabetli olduğunu savunmuştur. Öte yandan Mercanî'ye göre, kelâm mensupları, bazen filozofların söylemediklerini, onlara nispet etmişlerdir. Dolayısıyla müellif, karşı görüş sahiplerinin anlayış ve söylemlerinin bizzat kendi kitaplarından doğru olarak aktarılması gerektiğini vurgular¹⁴. Mercanî'nin bu tutumu, eserin mütercimi tarafından eleştirilerek, "bidat sahiplerine karşı aşırı hoşgörü sahibi iken, Ehl-i Sünnet mensuplarına gerektiği gibi müsamaha göstermemiştir" şeklinde suçlanmıştır¹⁵.

Mercanî'ye göre, kelâm ilminin talimi zorunludur. Zira nazar, bütün müminler için vaciptir. Nitekim Allah teâlâ şöyle buyurmaktadır: "De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu; gerçekten batıl pek zavallıdır!" (el-İsrâ 21/81). Bu ayet nazarın vücubiyetini göstermektedir. Nazar aynı zamanda, âlem üzerinde tefekkür anlamındadır. Öte yandan "sehhara leküm", "efelâ yenzurûne"¹⁶ şeklinde başlayan ayetler, tefekkürü emretmektedir. Zira tefekkür, Allah'ın yüceliğini, kibriyasını, her işte üstün olduğunu anlamak, O'na boyun eğmenin zorunluluğunu benimsemek, nimetlerine şükretmek ve ibadette özen göstermek içindir. Öte yandan tefekkürün önemli bir ibadet olduğuyla ilgili hadisler ve selef-i salihinden rivayetler bulunmaktadır. Bu anlamda müellif, nazarı hem afaki hem de enfüsi anlamda müminler için olması zorunlu olan bir eylem olarak değerlendirmiş ve bunun sonucu olarak da, kelâm ilminin öğrenilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır¹⁷.

¹² Bk. *el-Müsâmere*, Kahire 1317, s. 85.

¹³ a.g.e., II, 115-116.

¹⁴ a.g.e., I, 56-57.

¹⁵ Ahmed Hamdi, *İlm-i Kelâm'dan Akâdi-i Adüdiyye Şerhi ve Celâl Tercümesi*, Trabzon 1310, s. 170.

¹⁶ Bk. M. f. Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "s-h-r" ve "n-z-r" md.leri.

¹⁷ Mercanî, *el-Hâşiye*, I, 179-780.

Kelâm ilmine yapılan itiraz ve reddiyelerin daha çok selef bilginleri tarafından geldiğini belirten Mercanî, bunun nedenlerini incelerken, eleştirmenler arasında önemli bilginlerin bulunması nedeniyle, ilk etapta bu tür reddiyelerin dikkate alınması gerektiği kanaatindedir. Nitekim onların itirazlarının ana teması, saf ve duru bir yapıda olan İslâm inancı ve akaidinin, felsefi bahislerle bulandırılmış olmasıdır. Bu tür dokümanların özellikle müteahhirin kelâm kitaplarında bolca bulunacağını belirten müellif, bu anlamda selef bilginlerinin haklı oldukları yönünde temayül göstermektedir¹⁸.

Öte yandan müellif, bazen global bir bakış açısı ortaya koyarak, kelâm ve felsefe bilginlerinin bir kısım görüşlerini eleştirmiştir. Mesela Mercanî'ye göre zaman, ne kelâmcıların sandığı gibi vehmîdir, ne de filozofların düşündüğü gibi gayr-i mütenahidir. Zira zaman "canib-i mazide mütenahi, mümkün ve mevcuttur."¹⁹

Yine Mercanî'nin dikkati çeken özelliklerinden birisi de, kendisinin beğenerek hâşiyesini yaptığı eser müelliflerinin her görüşünü olumlu olarak değerlendirmemesidir. Nitekim o Celaleddin ed-Devvânî hakkında "Şarih Celâl, ma'kulatta meleke-i kemale sahip iken, bu istidlalde müddeâyâ gayr-ı mutabık kalmıştır" demiştir²⁰.

Ehl-i sünnet dışı mezheplere karşı sert eleştirilerden uzak duran Mercanî, yeri geldikçe onların anlayışlarını makul seviyede tenkit etmiş ve özellikle görüşlerindeki yanılğı noktalarını vurgulamaya çalışmıştır. Mesela kendisine göre Mutezile'nin ana yanılğısı, kendi görüşleri sonucu karar verdikleri hükmü, şeriata nispet etmeleridir. Yani dinî konularda akli, hakem olarak tayin etmeleridir²¹.

O inanç konularını işlerken, kendisinden önceki bazı âlimlerin ispat şekillerinin isabetli olmadığını vurgulamıştır. Mesela ona göre bir inanç konusu olmamakla birlikte, âlemin fani oluşunu delillendirme bağlamında ileri sürülen "Yeryüzünde bulunan herşey fanidir; yüce ve iyilik sahibi Rabbinin yüzü bakidir" (er-Rahmân 55/26-27) ayetinin isabetli olmadığını vurgular. Kendisine göre ayetin anlamı, âlemin daima fena, ezel ve ebeden helak üzere olduğuna işaret etmektedir.²²

Şihabeddin el-Mercanî bazı konularda, tasavvufi bir temayül göstererek, teolojik konulara geniş bir bakış açısı yansıtmaya devam etmiştir. O "ilim" terimini

¹⁸ a.g.e., I, 161.

¹⁹ a.g.e., s. 87, 171.

²⁰ a.g.e., I, 54.

²¹ a.g.e., I, 160, 181.

²² a.g.e., I, 164-165.

işlerken, bunun hakikatinin bir “nûr-ı kutsî”, “mevhibe-i ilâhiyye”, “atiyye-i sübhâniye” olup, kudret, irade, ferah, hüzn ve benzeri keyfiyet-i nefsâniye ve sair sıfât-ı akliyye-i insaniyet misûllü, nefis-i nâtika ile kaimdir. Ancak bu bir “fazl-ı ilahi” ve “ata-i Rabbani”dir ki, ilim sahiplerinden istidatları münasip olan kimseler nail olabilirler²³.

Kelâm ve akaid ilminin ana problemlerinden birisi olan kader ve kaza konusunda Hanefi-Maturidî bir çizgi takip eden Mercanî’ye göre, kulların eylemlerinin hepsi Allah’ın fiil olup, O’nun icadıyla var olmaktadır. Buna göre efâl-i ibad, Allah’ın yaratması ve kulların kesbiyledir. Müellife göre Hanefi bilginleri ve Tasavvuf uleması bu konuda aynı görüşe sahip olup, isabet etmişlerdir.²⁴

Öte yandan “efal-i ibâd” konusunda Ehl-i Sünnet’in tehâcümüne maruz kalan Mu’tezile mezhebinin görüşlerini değerlendiren Mercanî’ye göre onlar, kulun kudret ve iradesinin Allah’tan olduğunu inkar etmemektedir. Hatta o, Mutezile ile Eşarî alimlerinin benzer görüşlere sahip olduklarını iddia eder. İki mezhep arasındaki ana ayrılık, Mutezile’ye göre kulun kudretinin fiillerin oluşmasında müessir olduğu; Eşariyye’ye göre ise insanın bu konuda herhangi bir etkisinin olmadığıdır²⁵. Müellifin burada vurgulamak istediği husus, her iki mezhebin de sonuç itibarıyla ilahi etkiyi kabul ettikleridir.

Şihabeddin Mercanî, kelâm konularını işlerken, Tahavî, Bâkılânî (ö. 403/1013), Gazzâlî (ö. 505/1111), Âmidî (ö. 631/1233), Zemahşerî (1074-1244), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Kâdi Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebû’l-Berekat Hafizüddin Nesefî (ö. 710/1310), Mevlânâ Câmi’î, Ebû’ş-şekûr Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî gibi bilginlerin görüşlerine başvurmuş, nakillerde bulunmuş ve bazen de onların görüşlerini eleştirmiştir.

Değerlendirme

Türk İslâm dünyası bilimsel faaliyet ve fikir merkezlerinden olan Kazan, özellikle yenilikçi akımların çıkış noktası olarak da adını duyurmuştur. İslâm düşüncesi alanında çalışmaların yoğunlukta olduğu Kazan, kelâm bilim sahasında Şihabeddin Mercanî gibi bilim adamlarını da yetiştirmiştir. O başta kelâm ilmi olmak üzere İslâmî ilimlerde yenileşmenin ateşli savunucularındandı.

²³ a.g.e., I. 203.

²⁴ a.g.e., I, 247, 251.

²⁵ a.g.e., I. 251-252, 257.

Şihabeddin Mercanî'nin dinî ilimlerde yenileşmeye yönelik görüşleri, Mısır'da Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ve Reşid Rıza (ö. 1354/1935), Cemaleddin Afgânî (ö. 1314/1897), Hind kıtasında Seyyid Ahmed Han (ö. 1817-1898), Şiblî Numanî (1857-1914) ve Muhammed İkbâl (1876-1938); Türkiye'de İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946) gibi kimselere paralel gitmektedir. Yaklaşımlar farklı da olsa bu, o dönemler ve sonrası için, İslâm dünyasında, özellikle dinî ilimlerde bir yenileşmenin gerekliliği üzerinde ortak bir kanaat olduğunu göstermektedir. Mercanî'nin buradaki önemi, onlardan daha önce konuyu dillendirmek suretiyle bir çok yenilikçiye öncülük etmesidir.

Kıvamuddin Burslan (1891-1956)

1. Hayatı ve Eserleri

1307/1891 yılında Kazan'ın Samara kazasına bağlı Karatay adlı köyde doğdu. Babası Nur Muhammed, annesi Tavli Server Hanım'dır. 1326/1911'de tahsil için Medine'ye gitti. Burada kaldığı beş sene içerisinde Mescid-i Nebvî müderrislerinden Muhammed Cafer b. İdris el-Kettânî, Şafiî Müftüsü Seyyid Ahmed el-Berzencî, Şeyh Muhammed el-Bakî el-Ensârî, Hüseyin Ahmed el-Hindî, Muhammed b. Ahmed el-Cezâirî, Abdulkadir Tevfik eş-Şelebî, Ahmed Ma'sum el-Medenî, Ahmed b. Muhammed Hayrat eş-Şenkîrî'den tefsir, hadis, fıkıh ve Arap Edebiyatı okuyarak, 1334/1916'da her birinden icazetname aldı. Aynı yıl İstanbul'a geldi.

5 Teşrin-i Evvel 1332/1916'da imtihanla Dârü'l-hilâfe Medresesi Kısım-ı âlî dördüncü sınıfa kabul edildi. 3 Haziran 1333/1917'de buradan pekiyi dereceyle ve ikincilikle mezun olarak Süleymaniye Medresesi "mütehassısîn" kısmına terfi etti. 11 Mart 1338/1922'de kelâm ve felsefe şubesinden icazetnâme alarak mezun oldu. Bu icazetnâmeye göre, Maârif Vekaleti-Talim Terbiye Dairesi'nce altı yıllık yüksek tahsilli sayılmıştır. Dârü'l-hilâfe Medresesi son sınıf imtihanında ikinci olmasına mükâfat olarak, Sadrazam Talat Paşa tarafından 9 Haziran 1333/1917'de bir altın saatle taltif edildi.

Resmi göreve 23 Eylül 1927'de İstanbul'da vaiz namzedi olarak başladı ve 24 Mart 1928 tarihinde asaleti'onaylandı. 28 Şubat 1929'da İstanbul Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Türkiyât Enstitüsü'ne asistan oldu. Dârü'l-Fünûn'un lağvından sonra, yaşı, ilgili talimata uymadığı için 1 Aralık 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yardımcı tercüman olarak vazife verildi. 29 Nisan 1940'da

Diyanet İşleri Başkanlığı, Zât İşleri Tetkik Memurluğu'na, 22 Şubat 1943'te Müşâvere Heyeti Tetkik ve Tasnif Memurluğuna naklen tayin edildi.

17 Aralık 1944-16 Nisan 1945 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşiv Memuru olarak görev yaptı. Burada iken 14 Nisan 1945 tarih ve 19334 Sayılı kararname ile Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti Azalığına tayin edildi. 30 Nisan 1950 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu Üyeliğine atandı. Çalışkan bir ilim adamı olan Kıvamüddin Burslan, beş seneyi aşkın süre bu görevde bulunduktan sonra, 31 Ağustos 1955'te emekli oldu. Fatma Meliha Burslan ile evli olup Pakize Nurten (d. 1935) adında bir kız babası olan Burslan, 26 Nisan 1956 Perşembe günü vefat etmiştir²⁶. Kabri, Ankara Cebeci Asri mezarlığında bulunmaktadır.

3 Mart 1340/1934 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisât kanunu ile medreseler kapatılınca, buralarda dersi okutan ders-i âmmalara, kayd-ı hayat şartı ile Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden ders-i âmmalık maaşı bağlanmıştı. Daha sonra başka bir memuriyet alanlarında bulunanların bu maaşları kesilmemiş, hem memuriyet hem de ders-i âmmalık olmak üzere iki maaş almışlardır. Söz konusu kanun yürürlüğü girdiğinde aslen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayıp 1926 yılında yurttaşlığa kabul edilmesi nedeniyle, kanun çıktığında düzenlenen ders-i âmm defterinde adı bulunmadığı için, emsali bu haktan yararlandığı halde, Burslan maaş alamamıştır.

Müellifin kendisine maaş tahsisi konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı'na 1927'de 3444 numaralı bir dilekçeyle başvuruda bulunmuş ancak geri çevrilmiştir. Bunun üzerine 7 Eylül 1938 tarihinde İstanbul vilayeti vasıtasıyla "Şûrâ-ı Devlet Yüksek Reisliği'ne" başlığıyla bir dilekçe yazmıştır. Burslan burada, kısaca ilmi hayatını aktararak, kendisinin bir ilim yolcusu olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmesinin geciktiğini ancak kendi konumunda olan arkadaşlarının bu haktan yararlandığını belirterek, "evvelce usul ve mukarrerata tevfiikan iktisab edilmiş olan ders-i âmmalıktan muvakkat ve ârizi bir sebep dolayısıyla itâsı teahhur eylemiş olan maaşımın mâniinin zâil olması sebebiyle maaşımın verilmesi hususunun karara rabtını derin saygılarımla dilerim" diyerek, yeniden başvurmuştur.

Müellifin kaleme aldığı çalışmalar, kendi kaydıyla aşağıdaki gibidir:

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü: 1924-1989, Ankara 1989, s. 68. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Şube Müdürlüğü, Dosya no. 230027; Veli Ertan, "Burslan, Kıvamüddin", *DİA*, VI, 461-462.

Eserleri

a. Matbu olanlar:

1. *Riyazü's-Salihin ve Tercümesi*, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri Nevevî, (trc. Hasan Hüsnî Erdem, Kıvâmüddin Burslan), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1976).
2. *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra = Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ebû İbrahim Kıvâmüddin Feth b. Ali b. Muhammed Bündârî (trc. Kıvâmüddin Burslan), İstanbul : Türk Tarih Kurumu, 1943).
3. *Büyük Türk Feylesofu Uzluk Oğlu Farabi'nin Eserlerinden Seçme Metinler*, Ebû Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed Farabi (ö. 339), (trc. Kıvâmüddin Burslan), Ankara: Maarif Vekaleti, 1935). Eser, felsefe okuyan talebelere yardımcı kitap olmak üzere kaleme alınmıştır.
4. *Fârâbî*. Fârâbî'nin (ö. 339) hal tercümesi ve felsefesine dair bir risale olup, baş tarafında İstanbul Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Hilmi Ziya Ülken tarafından bir ek bulunmaktadır. Çalışma, Hindistan'da basılan dokuz risalenin tercümesidir. İstanbul: Kanaat Kitabevi, [t.y.].
5. "Azerbaycan'da Eski Bir Din: Re's Kavmi'nin Dini İnancı". Editörlüğünü Caferoğlu Ahmed'in yaptığı *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi*'nde (İstanbul 1933, II, 355-360) yayımlanan risale, Sa'lebî'nin, peygamberlerin hayatlarını içeren *el-Arâis* adlı eserinin ilgili metninin tercümesidir. Risalede bir çok tefsirde yer alan ve Furkân suresinin 40. ayetinin yorumuna dair olan ve Hz. Ali'ye nispet edilen bir efsaneden bahsedilmektedir.
6. *Nehcü'l-Ferâdis'ten Sadeleştirilmiş Metinler*. Mahmud b. Ali Kerderli tarafından kaleme alınan Osmanlıca eserin (nşr. Hamza Zülfikar, Semih Tezcan, tıpkıbasım, Ankara, t.y.) bugünkü Türkçe'ye çevirisi olan çalışma, Edebiyat Fakültesi mecmuasında neşredilmiştir. Eserin aslı Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.
7. "Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324) Bâbü'l-ebvâb Ahalisine Yazdığı Mektup: *Risaletü ilâ Ehli's-Sağr Tercümesi*". Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin Derbend ahalisine yazmış olduğu eserin tercümesi *Dârü'l-Ulûm İlâhiyât Fakültesi Mecmuası*'nda Arapça metniyle birlikte yayımlanmıştır (VII, 154-176, VIII, 50-280). Tercüme edilen Arapça metin, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Burslan'ın

ifadesine göre bu eser, hem muhteva hem de kelâm tarihi bakımından çok mühimdir.

8. "Reddü'l-Cehmiyye Tercemesi". Metniyle beraber İlahiyat Fakültesi mecmuasında yayınlanmıştır (*Dârü'l-Ulûm İlâhiyât Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1927, V, VI, 29, 655, 719). Arapça metin, Ahmet b. Hanbel'in *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eserinin asıl nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir. Müellifin "İmam Ahmed'in Bir Eseri: İslâm'ın en kadim İki Mezhebi" başlığıyla tercüme ettiği risale, ona göre hem muhtevası, hem de kelâm tarihi bakımından çok mühimdir.

9. *Ta'dil*, Medreselerin ve din âlimlerinin gerekli olmasına dair olan elli sayfalık risale 1924'te Şumnu'da basılmıştır.

10. "Alparslan ve Oğuzların Anadolu'ya Yerleşmesi", *Kutlu Bilgi*, Ankara 1944, I, 23-27; II, 52-55; III, 89-91; IV, 120-123; VII, 212-215. İzmirli İsmail Hakkı, Burslan'ın bu seri makalesini, "her sözü vesika olan" yazılar şeklinde değerlendirmiştir. (*Kutlu Bilgi*, III, 68).

b. Matbu Olmayanlar.

1. *İrâde-i Cüz'îyye*. Hacimli olan ve Medrese-i Süleymaniye mezuniyet tezi olarak hazırlanan ve Elmalılı Hamdi Yazır, İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) ve Şevketi Efendi tarafından yapılmış takrizler bulunan eser kaybolmuştur.

2. *Dürer-i Kâmine'de Türk Ricâli ve Meşâyihî*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi ve Umumi Kütüphane'de bulunan Arapça asıllarından karşılaştırmalı olarak tercüme edilen bu risale, müellifin ifadesine göre Türkiyat Enstitüsü'nde idi.

3. Ebû Reyhân el-Birûnî'nin (ö. 453) *Tahkîku mâ li'l-Hind min Ma'kûle Makbûle fi'l-Akl ev Merzûle* (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'n-Nizamiye, 1958) adlı eserinin tercümesi. Müellifin ifadesine göre bu eser Ankara Türk Tarih Kurumu'nda bulunmaktaydı.

4. Ebû Reyhân el-Birûnî'nin, *Tahdîdî Nihâyeti'l-Emâkîn fî Tashîhi Mesâfatî'l-Mesâkîn* adlı eserinin tercümesi. Müellifin ifadesine göre bu eser Ankara Türk Tarih Kurumu'nda idi.

5. *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem: min 295 ila 329 Hicriyye Tercümesi*. Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub İbn Miskeveyh'in (ö. 421) söz konusu

eserinin kendi asrına ait olan VI ve VII. ciltlerinin tercümesi olup, müellifin ifadesine göre Ankara Türk Tarih Kurumu'nda bulunmaktaydı.

6. *el-Ezher* mecmuasında yer alan 27 seri makalenin tercümeleri. Müellifin ifadesine göre söz konusu tercüme, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda idi²⁷.

II. İlmî Kişiliği ve Kelâmî Görüşleri

Yakın dönem ulemasından olan Kıvamüddin Burslan, dinî ilimler yanında, müspet ilimler alanında da kapasiteli birisidir. Ancak o çalışmalarını daha çok Türk tarihi ve dinî ilimler özellikle kelâm ilmi alanında yapmıştır.

Burslan, cüz-i iradeye dair telif türü bir çalışma kaleme almışsa da maalesef bu çalışma kaybolmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki müellif, ana çalışmasını Kelâm ilmi üzerinde yürütmüştür. Öte yandan Türk kamuoyuna sunduğu tercüme türü eserler de, genellikle Kelâm ve akaid alanına aittir. Bu tercümelerde onun ana hedefi, klasik kelâm ilminin gün yüzüne çıkmamış eserlerini ortaya çıkartmaktır. Nitekim o bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Memleketimizde ilmî tettebbular için yeni bir saha açıldığını görüyoruz. Bu saha, ahkâm ve netâîç istihraç etmeden evvel anâsır toplamak gayesini istihdaf eden ilmî araştırmalardır. İslâm muhitinde inkişaf eden dinî safhaları ve bilhassa mezhep mücadelelerini tetkik etmek için kadim menbalardan hareket etmek zarureti vardır. Bu maksatla İlâhiyat Mecmuası'nın geçen nüshasında mezhep münakaşalarını gösteren en eski menbalardan Ahmet b. Hanbel'in bir eserini tercüme etmiştik. Burada da aynı maksatla, Müslümanların büyük bir ekseriyeti tarafından mezhebi benimsenen İmam Ebû el-Hasan el-Eşarî'nin Kafkas silsile-i cibalinin Hazar denizine müntehi olan ucunda Bâbü'l-Ebvâb (Demir kapı veya Derbend) denilen kasaba âlimlerine yazdığı eseri tercüme ve aslı ile beraber neşrediyoruz”²⁸.

Öte yandan müellif, tercüme ettiği eserlerin günümüz problemlerine de çözüm getirici nitelikte olduğunu belirterek, metinlerin tercih nedenini ortaya koymak istemiştir. Nitekim o, Ahmed b. Hanbel'in *Reddü'l-Cehmiyye* adlı eserini tercüme ederken, “İslâm'ın en kadim iki mezhebinin münakaşası” adıyla bir alt başlık koymuştur. Ona göre bu çalışma, İslâm Mezhepleri tarihi açısından önemlidir.

²⁷ Eserlerin tanıtımı bizzat müellifin imzasını taşıyan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na takdim edilmiş olan ifadelerle dayanmaktadır. Ayrıca bk. Veli Ertan, “Burslan, Kıvamüddin”, *DİA*, VI, 461-462.

²⁸ Kıvamüddin Burslan, “Risaletü İla's-Sağr Tercümesi”, *Dârü'l-Ulûm İlâhiyât Fakültesi Mecmuası*, VII, 154-176, VIII, 50-280.

Zira günümüzde de bir çok mezhep tarihi çalışmaları, onu örnek almaktadırlar. Öte yandan Hanbel'in bu eserinde belirttiği görüşler, çağdaş İslâm Mezheplerinden olan Vehhabilik'in ana görüşlerini içermektedir. Aynı zamanda bu risale, Ehl-i Sünnet kitaplarında Cehmiyye ile ilgili bilgilerin yer aldığı ilgili bölümlerin kaynağını ve sıhhatini öğrenmede yardımcı olmaktadır²⁹.

Burslan, yapmış olduğu çalışmalarda, döneminde gün yüzüne çıkmamış, çeşitli yerlerde önemine atıfta bulunulmakla birlikte, bizzat muttali olunmamış eserleri Türk okuyucusuna sunmaya çalışmıştır. O nedenle müellif öncelikle, kelâm ilmi açısından tercüme edilmesi gerekli görülen ilk kaynaklar üzerinde durmuştur. O bunu yaparken, yukarıda da belirttiği gibi, bundan sonraki Kelâm, Akaid ve Mezhepler Tarihi çalışmalarına yardımcı olacak dokümanter çalışmalar sunmak amacını gütmüştür.

Müellif, yapmış olduğu tercüme türü çalışmalarında, kişisel müdahalede bulunmamış, çok ender olarak dipnot kullanmış, buralarda ise, ilgili cümleleri açmakla yetinmiştir. Yine o, Eşarî'nin risalesinde olduğu gibi, giriş olarak müellifin hayatını işlemiştir. Burada da yalın bir üslûp kullanarak, yorumlardan uzak bir tutum izlemiştir. Öte yandan "Azerbaycan'da Eski Bir Din: Re's Kavmi'nin Dinî İnancı" türü makalelerinde ise, derleme tarzını benimseyerek, ilgili konudaki İslâm bilginlerinin görüşlerini özetlemiş ve kendi görüşünü yine bazı âlimlerin anlayışlarını kaydetmek suretiyle yansıtmıştır.

Tercüme ettiği eserlere bakıldığında, onun Ehl-i Sünnet çalışmalarına ağırlık verdiği görülmektedir. Özellikle ilk dönem kelâm ve akaid eserlerini tercüme etmesi, İslâm kelâmının ilk kaynaklarına verdiği önemi göstermektedir. Öte yandan müellifin Türk okuyucusuna sunduğu çalışmalardan, inanç konularının fazla tartışılmadığı, felsefi boyut kazanmayan salim İslâm akaid konularına verdiği önemi göstermektedir. Buradan da müellifin, bir tür selef anlayışına mütemayil olduğu söylenebilir.

Değerlendirme

Kazan'ın Samara kentinde doğan ve ilmi yolculuk amacıyla Mekke, Medine gibi merkezlere giden Kıvamüddin Burslan, ilim hayatına İstanbul'da karar kılmıştır. Döneminin eğitim ve öğretim metotlarındaki üstün başarısı sonucu önemli

²⁹ Kıvamüddin Burslan, "İmam Ahmed'in Bir Eseri", *Darü'l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1926, III, 226-227.

mevkilerde görev almıştır. Türkiye'deki idari sistemin değişmesi sonucu, bir takım ekonomik sıkıntılara maruz kalmış ama ilme olan düşkünlüğü asla kesintiye uğramamıştır. Ömrünün son yıllarına doğru da bu yolda gözlerini kaybetmiştir. Yaşadığı dönemin seçkin ilim adamlarının takdir ve övgüsüne mazhar olmuş olan Burslan, kelâm ilmi alanında sonraki nesillere ışık tutacak eserler bırakmıştır.

Sonuç

Yaklaşık bin yıllık tarihi olan Kazan kenti, tarihî değerler yanında yetiştirdiği birçok bilginlerle de önem kazanmıştır. Bunlar arasında kelâm ilmiyle bağlantılı olarak ele almaya çalıştığımız iki müellifin, memleket birliği yanında, tarih ve kelâm çalışmalarına önem vermeleri, ortak bir özellik olarak görünmektedir. Bunlardan Mercanî, Kazan'da yaşayıp vefat etmiş, Burslan ise Kazan civarında doğmuş ve Ankara'da vefat etmiştir. Mercanî'nin hac münasebetiyle İstanbul'a uğramış olması, Türkiye'deki fikir akımlarına muttali olmasına vesile olmuşken, Burslan, bizzat bu ortamda yetişmiştir. Her iki müellif de, akaid ve kelâm ilmini, yaşadıkları dönemlerin insanların temel bir gereksinimi olarak görmüş ve bu alanda yoğunlaşmasının gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Mercanî, yazmış olduğu eserlerinde, yenilikçi öncülüğünü yansıtarak, kelâm ve akaid konularında nispeten orijinal görüş ve alternatifler üzerinde durmuşken, Burslan, daha çok döneminin insanları için, ilk dönem (mütekaddimin) kelâmcılarının görüşleri üzerinde yoğunlaşan, sağlıklı bir kelâm ilminin sunulması yönünde çaba sarfetmiştir. Her iki yazar da çetin ve değişken bir siyasi ortamda yetişmiş. Bu da Mercanî'yi daha atak ve mücadeleci bir konuma getirirken, Burslan için bunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Bunun da yaşadığı ortamın etkisinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Çok çalışkan, zeki ve başarılı bir hayat sergileyen Burslan, yaşadığı dönemin değişen yapısını dikkate alarak, insanların inanç ihtiyaçlarının, bilinçli olarak giderilmesi yolunda, Ehl-i Sünnet akaidinin temel yapısının sunulması ve muhafazası üzerinde durmuştur.